

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΩΔΩΝΗ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2011-2013

© ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, 2011-2013

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Τὰ άρθρα του τόμου αυτού δημοσιεύονται με την προσωπική ευθύνη των συγγραφέων τους ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή. Απαγορεύεται κάθε μορφής αναδημοσίευση χωρίς τη γραπτή άδεια του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΩΔΩΝΗ

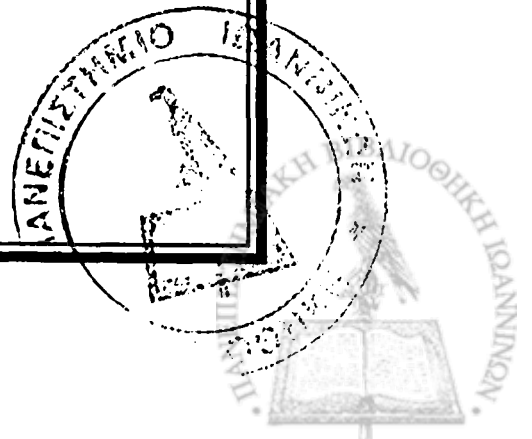
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2011-2013

ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΑ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΤΟΥ 1984

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΩΔΩΝΗ

Μέρος Πρώτο: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της
Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Μέρος Δεύτερο: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής
Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Μέρος Τρίτο: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής
και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

UNIVERSITY OF IOANNINA
SCHOOL OF PHILOSOPHY

DODONI

PART III

ANNUARY OF THE DEPARTMENT OF PHILOSOPHY,
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

VOLUME XXXVI

IOANNINA 2011-2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ι. ΑΡΘΡΑ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑ

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία και οι επιστήμες με ειδική αναφορά στην θεωρία των αξιών του Κοσμά Ψυχοπαίδη 13-34

ΓΚΟΤΟΒΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Ετερότητα και σύγκρουση: ταυτότητες στην κατοχική Θεσπρωτία και ο ρόλος της Μουσουλμανικής μειονότητας 35-72

ΓΚΟΛΦΩ ΜΑΓΓΙΝΗ

Ο ίδιος πόνος και ο πόνος του άλλου 73-79

ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝΑΓΙΟΤΙΣ

About Machiavelli Again 81-88

ΝΟΥΤΣΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ

Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910) 89-108

ΠΡΟΒΟΛΑΚΗΣ ΕΓΓΥΧΗΣ

Η διαλεκτική εαυτότητας και ετερότητας στον Ricoeur: μετριοπάθεια και υπερβολή 109-124

ΣΕΡΓΗΣ ΝΙΚΟΣ

Κορνήλιος Καστοριάδης - Κώστας Παπαϊωάννου - Κώστας Αξελός: Η «Αθηναϊκή Σχολή των Παρισίων» που ουδέποτε συγκροτήθηκε 125-142

ΧΡΥΣΑΦΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Η δικαιολόγηση της ανεκτικότητας στο έργο του John Locke 143-199

II. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

GRELLARD CHRISTOPHE

Επιθυμία, παράσταση, συγκατάθεση: η θεωρία της πράξης
του Jean Buridan

Μετάφραση: ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΕΛΟΡΕΝΤΖΟΣ

203-226

III. ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

Theodor of Smyrna: *Epitome of Nature and Natural Principles according to the Ancients. Editio princeps*. Introduction-Text-Indices by Linos G. Benakis (= *Corpus Philosophorum Medii Aevi: Βυζαντινοί Φιλόσοφοι - Philosophi Byzantini* 12).
Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2013, σελ. 36*+80

229-232

IV. ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΕΤΩΝ 2011-2013

CONTENTS

I. PAPERS

- GEORGIA APOSTOLOPOULOU
Die philosophische Anthropologie und die Wissenschaften. Mit
Berücksichtigung der Wertetheorie von Kosmas Psychopedis 13-34
- GOTOBOS ATHANASIOS
Diversity in conflict: Identities in Thesprotia during the war
and the role of the Muslim minority 35-72
- MAGGINI GOLFO
Private pain and the pain of the other 73-79
- NOOTSOS PANAGIOTIS
About Machiavelli again 81-88
- NOOTSOS CHARALAMBOS
The foundation of the Educational Association (1910) 89-108
- PIROVOLAKIS EFTICHIS
The dialectics of selfhood and otherness in Ricoeur: moderation
and hyperbole 109-124
- SERGIS NIKOS
C. Kastoriadis – K. Papaioannou – K. Axelos: the “Athenian
School of Paris” wich was never assembled 125-142
- CRYSSAFIS GEORGE
The justification of toleration in John Locke’s work 143-199

II. TRANSLATION

GRELLARD CHRISTOPHE

Désir, représentation, assentiment: La théorie de l'action
de Jean Buridan

Translation: YANNIS PRELORENTZOS

203-226

III. BOOK REVIEW

GEORGIA APOSTOLOPOULOU

Theodor of Smyrna: *Epitome of Nature and Natural Principles according to the Ancients. Editio princeps*. Introduction-Text-Indices by Linos G. Benakis (=Corpus Philosophorum Medii Aevi: Βυζαντινοί Φιλόσοφοι - Philosophi Byzantini 12). Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2013, σελ. 36*+80

229-232

IV. CHRONICLE OF ACADEMIC YEARS 2011-2013

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗΣ ΠΡΟΒΛΕΨΗΣ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗΣ ΠΡΟΒΛΕΨΗΣ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ

I. ΑΡΘΡΑ / PAPERS

1. [Illegible text]

2. [Illegible text]

3. [Illegible text]

4. [Illegible text]

5. [Illegible text]

6. [Illegible text]

7. [Illegible text]

8. [Illegible text]

9. [Illegible text]

10. [Illegible text]

11. [Illegible text]

12. [Illegible text]

13. [Illegible text]

14. [Illegible text]

15. [Illegible text]

16. [Illegible text]

17. [Illegible text]

18. [Illegible text]

19. [Illegible text]

20. [Illegible text]

21. [Illegible text]

22. [Illegible text]

23. [Illegible text]

24. [Illegible text]

25. [Illegible text]

26. [Illegible text]

27. [Illegible text]

28. [Illegible text]

29. [Illegible text]

30. [Illegible text]

31. [Illegible text]

32. [Illegible text]

33. [Illegible text]

34. [Illegible text]

35. [Illegible text]

36. [Illegible text]

37. [Illegible text]

38. [Illegible text]

39. [Illegible text]

40. [Illegible text]

41. [Illegible text]

42. [Illegible text]

43. [Illegible text]

44. [Illegible text]

45. [Illegible text]

46. [Illegible text]

47. [Illegible text]

48. [Illegible text]

49. [Illegible text]

50. [Illegible text]

51. [Illegible text]

52. [Illegible text]

53. [Illegible text]

54. [Illegible text]

55. [Illegible text]

56. [Illegible text]

57. [Illegible text]

58. [Illegible text]

59. [Illegible text]

60. [Illegible text]

61. [Illegible text]

62. [Illegible text]

63. [Illegible text]

64. [Illegible text]

65. [Illegible text]

66. [Illegible text]

67. [Illegible text]

68. [Illegible text]

69. [Illegible text]

70. [Illegible text]

71. [Illegible text]

72. [Illegible text]

73. [Illegible text]

74. [Illegible text]

75. [Illegible text]

76. [Illegible text]

77. [Illegible text]

78. [Illegible text]

79. [Illegible text]

80. [Illegible text]

81. [Illegible text]

82. [Illegible text]

83. [Illegible text]

84. [Illegible text]

85. [Illegible text]

86. [Illegible text]

87. [Illegible text]

88. [Illegible text]

89. [Illegible text]

90. [Illegible text]

91. [Illegible text]

92. [Illegible text]

93. [Illegible text]

94. [Illegible text]

95. [Illegible text]

96. [Illegible text]

97. [Illegible text]

98. [Illegible text]

99. [Illegible text]

100. [Illegible text]

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

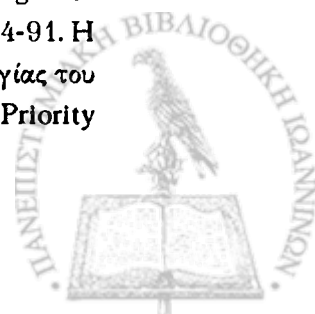
Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ.
ΜΕ ΕΙΔΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΕΙΩΝ
ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΨΥΧΟΠΑΙΔΗ*

1. Εισαγωγή

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία ως συγκεκριμένος τύπος φιλοσοφικής θεωρίας είναι δημιούργημα κυρίως του Max Scheler, του Helmuth Plessner και του Arnold Gehlen, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν ανάλογα εγχειρήματα σε άλλα φιλοσοφικά ρεύματα, όπως είναι π.χ. ο πραγματισμός. Οι εκδοχές, τις οποίες ανέπτυξαν οι τρεις φιλόσοφοι, παρουσιάζουν συγκλίσεις και αποκλίσεις

---

*Ανακοίνωση που παρουσιάστηκε σε συντομότερη μορφή και με τον τίτλο «Η επικαιρότητα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας» στο Συνέδριο «Η φιλοσοφία σήμερα. Αφιερωμένο στη μνήμη του Κοσμά Ψυχοπαίδη». Διοργάνωση: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Ρέθυμνο 18-20 Νοεμβρίου 2005. Το διευρυμένο κείμενο της ανακοίνωσης δημοσιεύεται τώρα για πρώτη φορά και αποτελεί σχεδόν ένα πρόγραμμα έρευνας, επειδή από το 2005 και εξής το ακολουθήσα ως προς πολλά στην περαιτέρω έρευνά μου για την φιλοσοφική ανθρωπολογία. Από τις μεταγενέστερες δημοσιεύσεις μου βλ. π.χ.: «Τα ανθρωπολογικά συμφραζόμενα της επιστήμης. Η θεωρία του Helmuth Plessner», στο: Δ. Σφενδόνη-Μέντζου (επιμέλ.), *Φιλοσοφία των επιστημών*. Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτη, 2008, σελ. 213-226, περίληψη στα αγγλικά σελ. 226. Επίσης: «Philosophy and Science at the 'End' of Cartesianism», στο: *Papers Read at the Second International Conference of the International Academy for Philosophy [Athens, November 24-26, 2006]*, στο: *Perspectives of Philosophy in the 21st Century*, στο: International Academy for Philosophy (ed.), *News and Views*, Yerevan (Armenia) - Athens (Greece) - Berkeley (USA), N 17, November 2007 σσ. 8-29. Το ίδιο και στο: International Academy for Philosophy (ed.), *Perspectives of Philosophy in the 21st Century. Proceedings of the Second Annual Conference*. Athens, November 24-26, 2006. [Edited by Evangelos Moutsopoulos]. [Athens] 2007 σσ. 74-91. Το ίδιο και στο: *Διοτίμα* 38 (2010) σελ. 74-91. Η ανακοίνωση εξετάζει συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του Helmuth Plessner και της νευροφιλοσοφίας της Patricia S. Churchland. Βλ. επίσης "The Priority

και επομένως δεν μπορούν να ενοποιηθούν σε ένα συνεκτικό θεωρητικό μόρφωμα. Ωστόσο υπάρχουν ορισμένα κοινά σημεία αναφοράς, τα οποία αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ως φιλοσοφικής θεωρίας σε σύγκριση με άλλους τύπους θεωρίας, όπως είναι η κριτική θεωρία, ο κριτικός ορθολογισμός ή ο κονστρουκτιβισμός της Σχολής του Erlangen¹. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία εξακολουθεί να είναι και σήμερα επίκαιρη, επειδή το ερώτημα για τον άνθρωπο και τον κόσμο του εξακολουθεί μεν να τίθεται στον ίδιο θεωρητικό τόπο, αλλά ορισμένες σημαντικές αλλαγές στους προσδιοριστικούς παράγοντες τείνουν να το θέσουν στο περιθώριο. Ωστόσο αυτό το ερώτημα μπορεί να αποτελέσει το κύριο σημείο αναφοράς, που να μπορεί να προσφέρει ευρύτερο προσανατολισμό ενώπιον των γνωσιολογικών, επιστημονικών και πολιτιστικών αντιπαραθέσεων που συνεχίζουν να υπάρχουν και στον αιώνα μας.

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία έθεσε το ερώτημα για τον άνθρωπο στον θεωρητικό τόπο μεταξύ μεταφυσικής και επιστήμης. Η ίδια αφενός παραιτήθηκε από την μεταφυσική θεμελίωση της θεωρίας (έστω και αν έμμεσα δεν απέφυγε τις στοιχειώδεις απαντήσεις σε μεταφυσικά ερωτήματα) και αφετέρου έδωσε προτεραιότητα στην συνάντησή της με τις επιστήμες. Η ανάπτυξη της βιολογίας, της ζωολογίας, της ψυχολογίας και της εθνολογίας ανέδειξε το ερώτημα για τον άνθρωπο σε ερώτημα της επιστήμης, ενώ η φιλοσοφία έπρεπε να δώσει την «φιλοσοφική» διατύπωση του ερωτήματος, χωρίς να αναιρέσει την επιστημονική γνώση. Εφόσον όμως η φιλοσοφική ανθρωπολογία ανέλαβε να διατυπώσει τις φιλοσοφικές κατηγορίες για την διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, υποχρεώθηκε να διαμορφώσει και μια φιλοσοφία της επιστήμης, που να δικαιολογεί την σχέση της νέας θεωρίας με την «επιστημονική» θεωρία. Επειδή μάλιστα υπήρχε τότε η αντιπαράθεση των επιστημών της φύσης προς τις επιστήμες του πνεύματος, η φιλοσοφική ανθρωπολογία έπρεπε να παράσχει την δική της εκδοχή για αυτό

---

of Philosophical Anthropology towards Ethics” στο: *Proceedings of the XXII World Congress of Philosophy*, Volume 20, 2008, pp. 9-15, (Internet edition) Philosophy Documentation Center secure.pdcnet.org/wcp22/content/wcp22_2008_0020_0069_0015. Η ανακοίνωση εξετάζει τις θεωρίες του Walter Schulz και του Jürgen Habermas για την σχέση φιλοσοφικής ανθρωπολογίας και φιλοσοφικής ηθικής (Γ. Αποστολοπούλου, 2013).

1. Την ιδιαιτερότητα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ως προγράμματος θεωρίας (Theorieprogramm) εξετάζει ο Joachim Fischer, “Der Identitätskern der Philosophischen Anthropologie (Scheler, Plessner, Gehlen)”, στο: *Philosophische Anthropologie im 21. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Peter Krüger und Gesa Lindemann. Berlin, Akademie Verlag, 2006, σσ. 42-82, κυρίως σσ.79 κ. ε.

το ζήτημα, για το οποίο υπήρχαν άλλωστε και άλλες φιλοσοφικές εκδοχές για την γνώση και τις επιστήμες με διαφορετικές αφετηρίες.

Πράγματι οι αναφερόμενες εκδοχές υπερέβαιναν το τυπικό ερώτημα για την επιστημονική γνώση και περνούσαν στο μεταφυσικό ερώτημα για το αν η μια ή η άλλη ομάδα των επιστημών μπορούσε να προσφέρει έγκυρη γνώση για τον κόσμο. Αυτά τα γνωσιολογικά ζητήματα εξακολουθούν να απασχολούν και σήμερα την φιλοσοφία και τον πολιτισμό και να οδηγούν συχνά στο δίλημμα για το αν το φιλοσοφικό ερώτημα για τον άνθρωπο είναι δικαιολογημένο, όταν, όπως υποστηρίζεται, η επιστήμη και η τεχνολογία δίνουν τις «τελικές» απαντήσεις. Επειδή το συνέδριό μας είναι αφιερωμένο στην μνήμη του Κοσμά Ψυχοπαίδη, είναι δικαιολογημένη η έστω και σύντομη αναφορά στο έργο του. Διότι ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης στις θεωρητικές αναζητήσεις του έχει εξετάσει τα σημαντικά ζητήματα της φιλοσοφίας, της πολιτικής επιστήμης και της κοινωνιολογίας στο πλαίσιο της θεωρίας των αξιών, χωρίς να παραλείπει την κριτική εγγύτητα και απόσταση από την φιλοσοφική ανθρωπολογία.

Στην συνέχεια θα αναλύσω εκτενέστερα αυτά τα ζητήματα και θα τελειώσω με ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις.

2. Μεταθεωρητικά ζητήματα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία ως ειδικός τύπος φιλοσοφικής θεωρίας παρουσιάζει ορισμένα γνωσιολογικά χαρακτηριστικά που διαμορφώθηκαν κατά την συνάντηση της φιλοσοφίας με την επιστήμη. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία ως ιδιαίτερη φιλοσοφική θεωρία αναπτύχθηκε σε μια εποχή που χαρακτηριζόταν από ανακατατάξεις στην τάξη των επιστημών και από αντιπαραθέσεις στην περιοχή της φιλοσοφίας. Ένα από τα κύρια ζητήματα των αντιπαραθέσεων ήταν η οριοθέτηση και η δικαιολόγηση των επιστημών. Μάλιστα η ραγδαία ανάπτυξη αυτοτελών επιστημών με σαφές γνωστικό αντικείμενο, όπως είναι οι κοινωνικές επιστήμες και η βιολογία, οι αλλαγές στην επιστημονική θεωρία, όπως συνέβη με την θεωρία του Max Planck για τα *quanta* ή με την θεωρία της σχετικότητας του Albert Einstein, περιέπλεξαν το ζήτημα της αντίθεσης μεταξύ των επιστημών της φύσης και των επιστημών του πνεύματος.

Αυτά τα νέα δεδομένα έμμεσα έδεταν σε αμφισβήτηση τον υποτιθέμενο «στεγανό» χαρακτήρα της αντίθεσης των επιστημών. Π. χ. η βιολογία δεν ήταν δυνατόν να εγκλωβιστεί στις επιστήμες της φύσης, γιατί ερευνούσε και τον άνθρωπο ως έμβιο ον, ο οποίος όμως δεν θεωρούνταν ως «αντικείμενο» των φυσικών επιστημών, καθόσον ο άνθρωπος είναι το «πνευματικό ον» που δημιουργεί τον πολιτισμό και όσα αποτελούν αντικείμενο έρευνας των επιστημών του πνεύ-

ματος. Σε γενικές γραμμές οι εξελίξεις στην περιοχή των επιστημών κλόνιζαν και την καρτεσιανή βάση της αντίθεσης των επιστημών, δηλαδή την αντίθεση σώματος και πνεύματος και την συναφή αντίθεση μεταξύ των επιστημών της φύσης και των επιστημών του πνεύματος.

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία των τριών κλασικών εκπροσώπων αποδέχεται τις δεσμεύσεις της καντιανής κριτικής εναντίον της ορθολογικής μεταφυσικής της ουσίας και συγχρόνως προβάλλει το αίτημα της υπέρβασης του καρτεσιανισμού τόσο στο ερώτημα για τον άνθρωπο όσο και στο ερώτημα για την διάσπαση των επιστημών σε επιστήμες της φύσης και σε επιστήμες του πνεύματος. Ωστόσο η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν αποδέχεται την υπερβατολογική θεωρία του υποκειμένου της γνώσης ούτε και την καντιανή διάκριση σε «άνθρωπο φαινόμενο» και σε «άνθρωπο νοούμενο», καθόσον αυτές αποτελούν αφαιρέσεις που παραβλέπουν το ερώτημα για τον ενσώματο άνθρωπο. Πράγματι η φιλοσοφική ανθρωπολογία υποστηρίζει ότι, για να κατανοήσουμε τον άνθρωπο, πρέπει να ξεκινήσουμε από το γεγονός ότι ο άνθρωπος παρουσιάζεται στον κόσμο ως μονάδα ζωής, ως έμβια σωματική υπόσταση προικισμένη με συνείδηση και με αυτοσυνειδησία. Συνεπώς το ενσυνείδητο έμβιο σώμα πρέπει να αποτελέσει την αφετηρία της θεωρητικής έρευνας.

Είναι όμως σημαντικό το ότι η φιλοσοφική ανθρωπολογία αποδέχεται και το μη ουσιολογικό και παρά ταύτα μεταφυσικό ερώτημα που έθεσε ο Kant ως το καταληκτήριο ερώτημα της θεωρητικής φιλοσοφίας, δηλαδή το ερώτημα για τον άνθρωπο και τον κόσμο του. Η διαφορά είναι ότι ενώ ο Kant θέτει αυτό το ερώτημα αφού δώσει απάντηση στο ερώτημα για την επιστημονική γνώση, η φιλοσοφική ανθρωπολογία θέτει στο προσκήνιο το ερώτημα για τον κόσμο του ανθρώπου και θεωρεί τον άνθρωπο ως έμβια, αυτοσυνείδητη και ενσώματη μονάδα που δημιουργεί τον πολιτισμό. Με αυτόν τον τρόπο η φιλοσοφική ανθρωπολογία συγκρίνει και διαφοροποιεί τον άνθρωπο μέσα στο περιβάλλον και από το περιβάλλον των εμβίων όντων γενικά. Επιπλέον η φιλοσοφική ανθρωπολογία επιτελεί μια στροφή από την αναζήτηση του είναι στην έννοια της ζωής, η οποία «είναι» εφόσον «επιτελείται», που αποτελεί δηλαδή μια διαδικασία πραγμάτωσης². Πάντως και αυτή η στροφή διατηρεί κάποια ουσιο-

2. Βλ. Georgia Apostolopoulou, "Welterfahrung und Kunsterfahrung", στο: *Kunst und Philosophie*, herausgegeben von Karen Gloy. Wien, Passagen Verlag, 2003, σσ. 43-59, κυρίως σ. 45 κ. ε. Βλ. και τις εκτιμήσεις του Volker Gerhardt, "Die rationale Wendung zum Leben.

λογικά γνωρίσματα, επειδή ακριβώς η ενσώματη συνειδητή μονάδα, ο άνθρωπος ως ενσώματο πρόσωπο, είναι υπαρκτή οντότητα. Αν εδώ χρησιμοποιώ τον όρο μονάδα για ερμηνευτικούς λόγους, δεν ακολουθώ πιστά την θεωρία του Leibniz για τις μονάδες, αλλά θέλω να δώσω έμφαση στην διαφοροποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης από το περιβάλλον των εμβίων όντων δια της αυτοσυνειδησίας.

Οπωσδήποτε η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν συμεριζεται την γνωσιοκρατική έμφαση την οποία είχε δώσει ο Kant στο ερώτημα για τον κόσμο. Αντιθέτως η φιλοσοφική ανθρωπολογία αξιοποιεί με κριτικό τρόπο την αποφόρτιση της καντιανής γνωσιοκρατίας, που χαρακτηρίζει την φιλοσοφία μετά τον Kant. Και αυτός ο τρόπος μπορεί να συνοψισθεί ως κριτική στην μεταφυσική του πνεύματος και στην μεταφυσική της υποκειμενικότητας. Πρόκειται για ένα περίπλοκο και ευρύ θέμα, του οποίου η ανάπτυξη υπερβαίνει τα όρια αυτής της μελέτης. Εδώ πρέπει να περιοριστούμε σε ενδεικτικές αναφορές³.

Η κριτική απόσταση από την μεταφυσική συνδέεται είτε με ζητήματα οριοθέτησης της επιστήμης έναντι της μεταφυσικής προς αποφυγήν του επιστημονισμού είτε με την φιλοσοφική δικαιολόγηση και τον προσδιορισμό της αρμοδιότητας των επιστημών της ζωής, ώστε να μην θυσιάζεται η ιδέα της επιστήμης στον επιστημονισμό και να μην υποτάσσεται η φιλοσοφική ανθρωπολογία στην μεταφυσική. Ωστόσο ο Scheler, για να αποφύγει τον επιστημονισμό και την φυσιοκρατία στην εξέταση του ερωτήματος για τον άνθρωπο, καταφεύγει στην μεταφυσική και υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι πνευματικό όν, είναι η «αυτο-αποκάλυψη του θείου πνεύματος»⁴. Ο Plessner αποφορτίζει την σχέση

Helmuth Plessner: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*, στο: *Kunst, Macht, Institution. Studien zur Philosophischen Anthropologie, soziologischen Theorie und Kultursoziologie der Moderne. Festschrift für Karl-Siegbert Rehberg*, Herausgegeben von Joachim Fischer und Hans Joas. Frankfurt a. M. / New York, Campus Verlag, 2003, σσ. 35-40.

3. Περισσότερα βλ.: Georgia Apostolopoulou, "Erich Heintel und die philosophische Anthropologie", στο: *Philosophia perennis. Erich Heintel zum 80. Geburtstag*, Herausgegeben von Hans-Dieter Klein und Johann Reikerstorfer. Teil I. Frankfurt a. M., Peter Lang Verlag, 1993, σσ. 198-213. Σύγκρ. και Γεωργία Αποστολοπούλου, «Η φιλοσοφική ανθρωπολογία μεταξύ επιστήμης και μεταφυσικής. Η επικαιρότητα ενός ανοιχτού ερωτήματος», *Δωδώνη* 27(1998)/3 σσ. 147-165, γερμανική περίληψη σσ. 166-167.

4. Βλ. το έργο του Max Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, Darmstadt, Reichl Verlag, 1928 που περιλαμβάνεται πλέον στα: Max Scheler, *Gesammelte Werke*, Band 9. Bern / München, Francke Verlag, 1976, στα οποία και παραπέμπω. Ελληνική μετάφραση: Μαξ Σέλερ,

της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας προς την μεταφυσική και υποστηρίζει ότι η αντίθεση μεταξύ των επιστημών του πνεύματος και των επιστημών της φύσης, η οποία έχει τις ρίζες της στην καρτεσιανή αντίθεση σώματος και πνεύματος, μπορεί να αρθεί στο επίπεδο της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Διότι κατά την γνώμη του η φιλοσοφική ανθρωπολογία θα παρουσιάσει τον άνθρωπο στην προοπτική της ενότητας σώματος και πνεύματος και θα καταδείξει ότι η επιστήμη είναι δημιούργημα του ανθρώπου, το οποίο συνδέεται με την κατανόηση του κόσμου του ανθρώπου⁵.

Ο Gehlen παραιτείται από την μεταφυσική, αλλά δεν εξαρτά την φιλοσοφική ανθρωπολογία από την αντίθεση των επιστημών. Κατά την γνώμη του η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν εμποδίζεται ούτε και από το μεθοδολογικό δίλημμα αυτής της αντίθεσης. Ο ίδιος προβάλλει την φιλοσοφική ανθρωπολογία ως την φιλοσοφική επιστήμη του ανθρώπου, η οποία ακολουθεί την εμπειρική ανάλυση και επεξεργάζεται τα πορίσματα των ειδικών επιστημών, για να καταλήξει σε μια φιλοσοφική έννοια του ανθρώπου χωρίς μεταφυσική⁶.

---

*Η θέση του ανθρώπου στον κόσμο. Μετάφραση Χαρά Μπακονικόλα-Γεωργοπούλου / Θεόδωρος Λουπασάκης. Αθήνα, Ροές, 2001² (1989). Για τις απόψεις του Scheler για τον άνθρωπο ως αποκάλυψη του πνεύματος βλ. Scheler, *Gesammelte Werke*, Band 9, ό. π. κυρίως σ. 97.*

5. Βλ. το έργο του Helmuth Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin / Leipzig, de Gruyter Verlag, 1928 που περιλαμβάνεται πλέον στις Helmuth Plessner, *Gesammelte Schriften IV. Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 1981, στις οποίες και παραπέμπω. Για την αντίθεση των επιστημών βλ. Plessner, *Gesammelte Schriften IV* κυρίως σσ. 60 κ.ε. και σσ. 117 κ. ε. Το βασικό έργο του Plessner δεν έχει μεταφραστεί στα ελληνικά, έχουν όμως μεταφραστεί ορισμένα δοκίμια του φιλοσόφου. Βλ. Helmuth Plessner, *Κείμενα φιλοσοφικής ανθρωπολογίας: Conditio humana, Ο άνθρωπος ως έμβιο ον, Με άλλα μάτια*. Μετάφραση και Εισαγωγή Ιωάννης Ε. Θεοδωρόπουλος, Πρέβεζα, 2004.

6. Βλ. το έργο του Arnold Gehlen, *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt* τώρα στην κριτική έκδοση Arnold Gehlen, *Gesamtausgabe*, Band 3. Textkritische Edition unter Einbeziehung des gesamten Textes der 1. Auflage von 1940, Zwei Teilbände, Herausgegeben und mit einem Nachwort von Karl-Siegbert Rehberg. Frankfurt a. M., Vittorio Klostermann Verlag, 1993. Η πρώτη έκδοση του έργου έγινε το 1940, ενώ οι μεταγενέστερες εκδόσεις παρουσιάζουν διαφορές. Παραπέμπω στην έκδοση: Arnold Gehlen, *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Zehnte Auflage, unveränderter Nachdruck Mit acht Textabbildungen der achten, durchgesehenen Auflage. Frankfurt a.M., Athenaion Verlag, 1974, για τις αναφερθείσες επιστημολογικές θέσεις του Gehlen βλ. κυρίως σσ. 10 κ.ε., σσ. 19 κ. ε., σσ. 390 κ.ε.

Όπως είναι φανερό, η φιλοσοφική ανθρωπολογία ως φιλοσοφική θεωρία υποχρεώθηκε εκ των πραγμάτων να αντιμετωπίσει τα αναφερόμενα προβλήματα, για να μπορέσει να προσδιορίσει και την δική της, διαφορά από άλλες φιλοσοφικές θεωρίες. Για να διεκδικήσει όμως μια φιλοσοφική θεωρία ως συνεκτική τάξη προτάσεων την ειδοποιό «φιλοσοφική» εγκυρότητα, πρέπει να διαθέτει μια θεωρία των κατηγοριών ή μια λογική. Σε αυτή την μεταθεωρητική απαίτηση ανταποκρίνονται περισσότερο οι θεωρίες του Plessner και του Gehlen και λιγότερο η θεωρία του Scheler. Πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι ο Scheler δεν πρόλαβε να δώσει στην δική του φιλοσοφική ανθρωπολογία τον χαρακτήρα της πληρέστερης θεωρίας. Τόσο ο Plessner όσο και ο Gehlen, αν και έχουν διαφορετικές συστηματικές αφετηρίες, υπογραμμίζουν ότι ακριβώς η θεωρία των κατηγοριών διαφοροποιεί την επιστήμη από την φιλοσοφία και επιτρέπει να διακριθεί το φιλοσοφικό ερώτημα για τον άνθρωπο από την επιστημονική εκδοχή του.

Ο Plessner υποστηρίζει ότι η μετάβαση από την έννοια της ζωής, την οποία έχει η φυσική βιολογία, στην φιλοσοφική έννοια της ζωής μπορεί να γίνει με την φιλοσοφική βιολογία ως θεωρία των κατηγοριών της ζωής. Αυτή η θεωρία θα αναδείξει την διαφοροποίηση του τρόπου πραγμάτωσης της ζωής στον άνθρωπο και θα ανοίξει τον δρόμο για την φιλοσοφικής ανθρωπολογία, η οποία θα προσδιορίσει τις δικές της κατηγορίες⁷. Και ο Gehlen υπογραμμίζει ότι η φιλοσοφική ανθρωπολογία διαμορφώνει τις δικές της κατηγορίες, οι οποίες επιτρέπουν να «περιγράψουμε» την ιδιαιτερότητα του ανθρώπου ως εμβίου όντος⁸. Βεβαίως αυτή η περιγραφή ακολουθεί την εμπειρική ανάλυση. Ο Plessner ερμηνεύει τον άνθρωπο ως ενσώματο πρόσωπο και προβάλλει την εκκεντρική τοπικότητα / τοποθετικότητα (*exzentrische Positionalität*) ως την κύρια ανθρωπολογική κατηγορία⁹. Ο Gehlen ερμηνεύει τον άνθρωπο ως «ενδεές ον»

7. Βλ. Plessner, ό. π. κυρίως σσ. 110 κ.ε., σσ. 156 κ. ε., σσ. 119 κ. ε.

8. Gehlen, ό. π. σσ. 66 κ. ε.

9. Βλ. Plessner, ό. π. κυρίως σσ. 360 κ.ε. Για την έννοια του προσώπου βλ. και Γεωργία Αποστολοπούλου, «Πρόσωπο και κόσμος των προσώπων στη φιλοσοφική ανθρωπολογία του Helmuth Plessner», *Παρνασσός* 20(1978) σσ. 425-443. Από την πολλή βιβλιογραφία για την κατηγορία της εκκεντρικής τοπικότητας / τοποθετικότητας βλ. και Joachim Fischer, "Exzentrische Positionalität. Plessners Grundkategorie der Philosophischen Anthropologie", στο: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 48(2000) σσ. 265-288. Επίσης από τα πολλά δημοσιεύματα του Hans-Peter Krüger, ο οποίος είναι καθηγητής της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Πότσταμ και είναι ο τωρινός (2005) Πρόεδρος της "Helmuth-Plessner-Gesellschaft", βλ. Hans-Peter Krüger,

(Mängelwesen), το οποίο πρέπει να ενεργήσει, να πράξει για να αποφορτίσει τον κατακλυσμό των εντυπώσεων, τις οποίες δέχεται από τον κόσμο, και συγχρόνως να τις βάλει σε τάξη και να δημιουργήσει τάξη ζωής. Αυτό είναι το γενικό περιεχόμενο της ανθρωπολογικής κατηγορίας της αποφόρτισης (Entlastung), η οποία προβάλλει τον άνθρωπο ως ενεργούν, ως πράττον ον (Handlungswesen)¹⁰.

Στην πραγματικότητα οι θεωρητικές εκδοχές της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας οδηγούν σε ορισμένα συμπεράσματα που αναδεικνύουν τόσο την αυτοτέλεια του φιλοσοφικού ερωτήματος έναντι της επιστήμης και συνάμα προσφέρουν στοιχεία χρήσιμα για την δικαιολόγηση ή ακόμη και για την συγκρότηση των επιστημών εκείνων, οι οποίες δεν εντάσσονται στην διχαστική διάκριση μεταξύ φυσικών επιστημών και επιστημών του πνεύματος. Πρόκειται για τις

“Die Verantwortlichkeit in der exzentrischen Positionalität. Die Drittheit, das Dritte und die dritte Person als philosophische Minima”, στο: *Philosophische Anthropologie im 21. Jahrhundert* ό. π. σσ. 164-183. Βλ. και Ιωάννης Ε. Θεοδωρόπουλος, «Η εξωκεντρική τοποθετικότητα στον Helmuth Plessner», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 13 (1988) σσ. 43-53. Ο σημερινός (2013) Πρόεδρος της «Helmuth-Plessner-Gesellschaft» είναι ο Joachim Fischer, καθηγητής της κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Δρέσδης.

10. Βλ. Gehlen, ό. π. σσ. 36 κ. ε., σσ. 66 κ. ε. και passim. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Johannes Weiß ασκεί κριτική στην κατηγορία της αποφόρτισης με το επιχείρημα ότι αυτή η κατηγορία περιορίζει τον κόσμο στην πραγματιστική αναγκαιότητα της επιβίωσης. Βλ. την επεξεργασμένη διδακτορική διατριβή του, Johannes Weiß, *Weltverlust und Subjektivität. Zur Kritik der Institutionenlehre Arnold Gehlens*. Freiburg, Verlag Rombach, 1971, βλ. π. χ. σ. 20 κ. ε. Ο Johannes Weiß γράφει περισσότερο από την σκοπιά της φιλοσοφικής κοινωνιολογίας και παίρνει ως αφετηρία την φαινομενολογική έννοια του κόσμου, όπως προκύπτει και από τις αναφορές στον Edmund Husserl, στον Martin Heidegger και στον Ludwig Landgrebe, οι οποίες υπάρχουν στο έργο του. Σε μια παλαιότερη συζήτησή μας για το θέμα, ο Johannes Weiß είχε αναφέρει ότι ο ίδιος είχε λάβει το αρχικό κίνητρο για αυτήν την έρευνα από τον φαινομενολόγο Ludwig Landgrebe. Ο Johannes Weiß, καθηγητής της κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Κάσσελ, έχει αξιοποιήσει στην δική του κοινωνιολογική θεωρία με κριτικό τρόπο –μεταξύ άλλων- και την κοινωνιολογική συνιστώσα της φιλοσοφίας του Gehlen και έχει και μια εκδοχή φαινομενολογικής κοινωνιολογίας. Οι απαρχές αυτής της εκδοχής του Johannes Weiß ευρίσκονται στο αναφερθέν έργο του *Weltverlust und Subjektivität*, ό. π. Ωστόσο η κοινωνιολογία του Weiß είναι πολύ ευρύτερη. Μεταξύ άλλων δημοσιεύσεων, ο ίδιος έχει εκδώσει και τον συλλογικό τόμο *Jenseltigkeit des Mitseins. Die Daseinsanalyse Martin Heideggers und die Kritik der soziologischen Vernunft*. Herausgegeben von Johannes Weiß. Konstanz, UVK Universitätsverlag Konstanz, 2001.

κοινωνικές επιστήμες και για τις επιστήμες του ανθρώπου αλλά και για τις επιστήμες της ζωής, όπως είναι η βιολογία ή η ιατρική.

Οι θεωρητικές εκδοχές της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας δέχονται ότι η επιστήμη έχει οδηγήσει στην παλαιώση της μεταφυσικής και έχει δημιουργήσει κρίση και στην φιλοσοφία. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία διεκδικεί σχεδόν το ερώτημα για τον άνθρωπο από την επιστήμη και το πραγματεύεται αξιοποιώντας και τα πορίσματα της επιστήμης, για να αναδείξει την ενιαία προοπτική της «hominitas» και της «humanitas», του εμβίου συνειδητού όντος που είναι ο εξανθρωπισμένος άνθρωπος ως δημιουργός του πολιτισμού, ως ηθικό ον και ως ιστορική και θνητή ύπαρξη. Οι κατηγορίες, τις οποίες έχει προβάλει η φιλοσοφική ανθρωπολογία, συνδέονται με υπαρξιακές συνδηλώσεις για την εύθραυστη ύπαρξη, για το πρόσωπο που διακινδυνεύει τις αποφάσεις του, για το ον που πρέπει να αναμετρηθεί δημιουργικά με τις συστατικές ελλείψεις του¹¹. Ωστόσο πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η ίδια η φιλοσοφική ανθρωπολογία αναδεικνύει και την δύναμη του ανθρώπου να αγωνίζεται, να δημιουργεί και να πράττει¹².

Η σχέση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας κυρίως προς τις κοινωνικές επιστήμες και προς τις επιστήμες του ανθρώπου συνίσταται στην διαμόρφωση της έννοιας του ανθρώπου πέρα από τους μεταφυσικούς και μεταθεωρητικούς διχασμούς σε σώμα και συνείδηση, σε φύση και σε πνεύμα, σε επιστήμες της φύσης και σε επιστήμες του πνεύματος. Οπωσδήποτε η σχέση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας προς τις αναφερόμενες επιστήμες δηλώνει την προσφορά θεωρητικών στοιχείων, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν ή ακόμη και να αμφισβητηθούν από αυτές τις επιστήμες. Και στις δύο περιπτώσεις τροφοδοτούνται τόσο η φιλοσοφία αυτών των επιστημών όσο και ο ειδικός προσδιορισμός του θεωρητικού χαρακτήρα τους και του αντικειμένου της έρευνάς τους.

---

11. Βλ. ενδεικτικά όσα γράφει ο Karl-Siegbert Rehberg, "Existenzielle Motive im Werk Arnold Gehlens. >Persönlichkeit< als Schlüsselkategorie der Gehlenschen Anthropologie und Sozialtheorie", στο: *Zur geisteswissenschaftlichen Bedeutung Arnold Gehlens. Vorträge und Diskussionsbeiträge des Sonderseminars 1989 der Hochschule für Verwaltungswissenschaft Speyer*. Herausgegeben von Helmut Klages und Helmut Quaritsch. Berlin, Duncker und Humblot Verlag, 1994, σσ. 491-530. Ο Karl-Siegbert Rehberg, ο οποίος είναι καθηγητής της κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Δρέσδης, μαθήτευσε κοντά στον Gehlen, έχει αναλάβει την κριτική έκδοση των έργων του Gehlen και έχει γρηματίσει και Πρόεδρος της «Deutsche Gesellschaft für Soziologie».

12. Βλ. Apostolopoulou, "Welterfahrung und Kunsterfahrung", ό. π. κυρίως σ. 54.

3. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία ενώπιον των επιστημών του καιρού μας

Η αξιοποίηση στοιχείων της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας για την διατύπωση θεωριών στην φιλοσοφία, στις κοινωνικές επιστήμες ή στην πολιτική επιστήμη δεν έχει εξαντλήσει όλες τις δυνατότητες. Ωστόσο αυτό το ζήτημα δεν είναι μονοσήμαντο. Για παράδειγμα στην ίδια την κοινωνιολογία είχε δημιουργηθεί μία αντιπαράθεση για την σχέση της κοινωνιολογίας προς την φιλοσοφική ανθρωπολογία με αφορμή το έργο του Ralf Dahrendorf με τον τίτλο *Homo Sociologicus*¹³. Η κριτική αντιμετώπισε τον «Κοινωνιολογικό Άνθρωπο» του Dahrendorf ως μία αφάιρση που δεν απέδιδε την πραγματική σχέση ανθρώπου και κοινωνίας. Στην διαμάχη που ξέσπασε συμμετείχαν κοινωνιολόγοι και φιλόσοφοι, μεταξύ των οποίων ο Plessner και ο Gehlen αλλά και ο κοινωνιολόγος Friedrich H. Tenbruck¹⁴. Ο Dahrendorf στην απάντησή του διέκρινε ριζικά την κοινωνιολογία από την φιλοσοφική θεωρία και σχεδόν υπονόμωσε την δυνατότητα ύπαρξης της φιλοσοφικής-ανθρωπολογικής θεωρίας. Ο ίδιος υποστήριξε ότι ο προβληματισμός για την «εικόνα του ανθρώπου» ανήκει στο μεταθεωρητικό επίπεδο της κοινωνιολογίας και ότι μπορεί να παράσχει μόνον «γόνιμη παρακίνηση» για την κοινωνιολογική θεωρία¹⁵. Η άποψη του Tenbruck είναι σχεδόν αντίθετη προς το συγκαταβατικό συμπέρασμα του Dahrendorf. Καθόσον ο Tenbruck αξιοποιεί για την κοινωνιολογική θεωρία την βασική θέση του Gehlen για τον άνθρωπο ως το ον που πράττει. Μάλιστα ο Tenbruck αναπτύσσει μια κοινωνιολογική έννοια του ανθρώπου, η οποία αποτελεί την θεωρητική βάση για την εξέταση του ζητήματος «ιστορία και κοινωνία»¹⁶. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι ο Tenbruck διατήρησε σε όλο το έργο του την αναφορά στον

13. Ralf Dahrendorf, *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1973re (δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1958).

14. Επιλογή τίτλων βλ. στο Ralf Dahrendorf, *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1973re σ. 119.

15. Dahrendorf ό. π. σ. 118.

16. Friedrich H. Tenbruck, *Geschichte und Gesellschaft*. Berlin, Duncker und Humblot, 1986 σσ. 75 κ. ε. Πρόκειται για την υφηγεσία του που είχε υποβληθεί στο Πανεπιστήμιο του Freiburg i. Br. το 1962. Ο Tenbruck είχε διατυπώσει την διεξοδική κριτική του για το αναφερόμενο έργο του Dahrendorf στην μελέτη του “Zur deutschen Rezeption der Rollentheorie”, στο: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 13(1961) σ. 1-40 με παραπομπές σε έργα του Plessner. Και σε αυτήν την μελέτη, αλλά κυρίως στην υφηγεσία

άνθρωπο ως απαραίτητο στοιχείο της κοινωνιολογικής θεωρίας.

Διαφορετικό είναι το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η φιλοσοφική ανθρωπολογία ενώπιον της βιολογίας σήμερα. Η σύγκριση του «άλλοτε» και του «σήμερα» της συνάντησης της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας με την βιολογία φέρνει στο προσκήνιο τις σημαντικές αλλαγές. Η βιολογία έχει περάσει από την «μορφολογική» εξέταση των οργανισμών στην βιοχημική έρευνα επιμέρους λειτουργιών και στην μοριακή βιολογία. Ο βιολόγος Adolf Portmann είχε υπογραμμίσει παλαιότερα ότι αυτή η εξέλιξη οδηγεί στο περιθώριο την «φυσιογνωστική» έρευνα των οργανισμών, δηλαδή των οργανικών μορφών ζωής, και ότι συγκαλύπτει την διάκριση μεταξύ της φύσης ως εργαστηριακού αποσπάσματος και της φύσης ως εμφάνισης, ως συσχετισμού φαινομένων ζωής¹⁷.

Πρέπει όμως να παρατηρήσουμε ότι ήδη έχουν αναδυθεί και άλλες επιστήμες, όπως είναι η οικολογία, οι οποίες ερευνούν τα οικοσυστήματα, και αναδεικνύουν τον φυσικό συσχετισμό ζωής των οργανισμών. Σε αυτήν την περίπτωση η φιλοσοφική ανθρωπολογία εμπλέκεται με την περιβαλλοντική ηθική και με την αισθητική του περιβάλλοντος¹⁸. Ωστόσο η οικολογία αξιοποιεί και συγχρόνως ανοίγει νέα πεδία έρευνας στην χημεία και στην βιοχημεία. Το σημαντικό είναι ότι με την οικολογία ο οργανισμός μαζί με το περιβάλλον του αποτελούν αντικείμενο αυτοτελούς επιστημονικής έρευνας.

Εκτός αυτών η τεχνολογία έχει αλλάξει πλέον τον τρόπο και τον στόχο της έρευνας τόσο στην βιολογία όσο και στην ιατρική. Έστω και αν τα κύρια προβλήματα και το επιστημονικό λεξιλόγιο είχαν ήδη διατυπωθεί στην εποχή κα-

---

ο Tenbruck αξιοποιεί ως κάποιον βαθμό και την φιλοσοφική ανθρωπολογία για να απομακρυνθεί από τον «κοινωνικό» χαρακτήρα τόσο του ενάδε είναι όσο του καθημερινού ανώνυμου “τις”, δηλαδή από τον χαρακτήρα του έργου *Είναι και χρόνος* του Martin Heidegger. Ο Tenbruck είχε μαθητεύσει κοντά στον Heidegger.

17. Βλ. Adolf Portmann, *Entläßt die Natur den Menschen? Gesammelte Aufsätze zur Biologie und Anthropologie*. München, Piper Verlag, 1971² σσ. 14 κ. ε. Βλ. και Adolf Portmann, *Biologie und Geist*. Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 1973 σσ. 79 κ. ε. Ο Portmann έχει διαμορφώσει μια βιολογική ανθρωπολογία με φιλοσοφική προοπτική, που έχει δεχθεί επιδράσεις και από την φιλοσοφική ανθρωπολογία του Plessner.

18. Βλ. και Γεωργία Αποστολοπούλου, «Η αισθητική του περιβάλλοντος ως αισθητική του χώρου του ανθρώπου. Η συμβολή του Άρνολντ Μπερλίντ», επιλεγόμενα στο: Arnold Berleant, *Η αισθητική του περιβάλλοντος*. Επιστημονική επιμέλεια - Επιλεγόμενα Γεωργία Αποστολοπούλου, Μετάφραση Νικόλαος Α. Ν. Γκόγκας - Μυρτώ Αντωνοπούλου. Αθήνα, Ίδρυμα Παναγιώτη και Εφης Μιχαηλή, 2004, σσ. 335-358, κυρίως σσ. 340 κ.ε.

τά την οποία διαμορφώνεται η φιλοσοφική ανθρωπολογία, η ανάπτυξη αυτών των επιστημών με την βοήθεια της τεχνολογίας και της φυσικοχημείας είναι τόσο ραγδαία στα τελευταία πενήντα χρόνια, ώστε τείνει να θέσει στο περιθώριο το ερώτημα για τον άνθρωπο. Σχεδόν δημιουργείται η εντύπωση ότι αυτό το ερώτημα δεν ενδιαφέρει τις επιστήμες, οι οποίες συνεχίζουν να εξειδικεύονται και να προσανατολίζονται στις τεχνολογικές δυνατότητες.

Πριν από κάποιες δεκαετίες ο Walter Schulz είχε αναγνωρίσει ως το κύριο γνώρισμα της εποχής μας την «επιστημονικοποίηση», την οποία είχε περιγράψει ως εξής: «Η επιστημονικοποίηση είναι μια διαδικασία στην οποία και δια της οποίας αίρεται ο απλός διαχωρισμός μεταξύ του αντικειμενικού κόσμου των αντικειμένων και της υποκειμενικότητας που τον γνωρίζει, και αυτό γίνεται προς όφελος μιας διαδικασίας έρευνας, στην οποία διαδικασία εμπλέκονται εξίσου το υποκείμενο και το αντικείμενο.»¹⁹ Η επιστήμη είναι πλέον η δύναμη που καθορίζει αποφασιστικά την κοινωνική ζωή. Όταν έγραφε ο Schulz, η επιστημονική έρευνα στις επιστήμες της ζωής, στην βιοτεχνολογία και στην ιατρική δεν βρισκόταν στο επίπεδο που είναι σήμερα. Ωστόσο ο ίδιος φιλόσοφος είχε σωστά διαγνώσει ότι η επιστημονικοποίηση προωθείται τόσο από την χρήση της τεχνολογίας στην επιστήμη όσο και από τις συναφείς αλλαγές στον προσδιορισμό της ίδιας της επιστήμης. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος εξέτασε την κυβερνητική ως το κύριο παράδειγμα επιστημονικοποίησης.

Ο Schulz πήρε ως αφετηρία την διαδικασία της επιστημονικοποίησης και υποστήριξε ότι έχει ήδη προχωρήσει η διαδικασία της άρσης της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Η άρση έχει για τον Schulz διαλεκτική σημασία και σημαίνει την συγκεκριμένη άρνηση και συγχρόνως την διατήρηση ορισμένων βασικών στοιχείων της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας²⁰. Η άρση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας έχει αρχίσει, επειδή τα ερωτήματα αυτής της «υμελιώδους φιλοσοφικής επιστήμης» διαμελίζονται και ερευνώνται πλέον από τις ειδικές επιστήμες. Συγχρόνως όμως υπάρχουν και τα σημαντικά στοιχεία που παραπέμπουν στο μέλλον. Ο Schulz θεωρεί την ευθύνη ως το γνώρισμα της εποχής μας, το οποίο κρατάει ανοιχτό το μέλλον του ανθρώπου ως ανθρώπου, ως ηθικού όντος²¹.

19. Walter Schulz, *Philosophie in der veränderten Welt*. Zweite, durch ein Namensregister ergänzte Auflage. Pfullingen, Verlag Günther Neske, 1974, σ. 8.

20. Schulz, ό. π. σσ. 457 κ. ε.

21. Schulz, ό. π. σ. 630 κ.ε. Για το θέμα βλ. και Γεωργία Αποστολοπούλου, «Ευθύνη και ελευθερία κατά τον Walter Schulz», *Φιλοσοφία* 12(1982) σσ. 379-408, γερμανική περίληψη σσ. 409-413.

Όπως υπογραμμίζει ο ίδιος, από την συμφιλίωση της επιστήμης με την ζωή και της ζωής με την επιστήμη εξαρτάται πλέον ο κόσμος ζωής του ανθρώπου.

Σε αυτό το διαλεκτικό πλέγμα της άρσης έρχεται στο προσκήνιο η ηθική κατεύθυνση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Σύμφωνα με τον Schulz η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν μπορεί να επιδιώκει πλέον την ανάδειξη του καθολικού προσδιορισμού του ανθρώπου, αλλά πρέπει να διαμορφώσει «οδηγητικές εικόνες» του ανθρώπου, οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν στον ηθικό προσανατολισμό²². Εφόσον η φιλοσοφία αποκτάει διαφορετική λειτουργία ενώπιον της επιστημονικοποίησης και γίνεται «η προειδοποιητική ηθική συνείδηση της επιστημονικής έρευνας» υπενθυμίζοντας την ανάγκη της συμφιλίωσης με την ζωή, τότε πρέπει να δεχθούμε ότι και η φιλοσοφική ανθρωπολογία επωμίζεται ένα ηθικό χρέος²³.

Αντίστοιχες απόψεις για την σχέση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας με την ηθική διατυπώνει στις ημέρες μας ο Jürgen Habermas, για να προσδιορίσει τα «ηθικά» όρια των επιστημών της ζωής, της γενετικής τεχνολογίας και της βιοτεχνολογίας. Στις ημέρες μας η επιστημονικοποίηση εξελίσσεται τόσο ραγδαία, ώστε η ιδέα της κατασκευασιμότητας των πάντων έχει επεκταθεί και στην βιολογική βάση της ανθρώπινης ύπαρξης, με αποτέλεσμα να αποσταθεροποιείται και η βιολογική ταυτότητα του ανθρώπου και να παραβλέπεται ότι το ανθρώπινο σώμα είναι η υπαρκτή βάση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας.

Ο Habermas επαναφέρει το ουσιολογικό ερώτημα για την «φύση του ανθρώπου» και το αναδιατυπώνει με την βοήθεια της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ως ηθικό ερώτημα, για να δώσει μια φιλοσοφική «απάντηση» στις επιστήμες της ζωής και στην γενετική τεχνολογία²⁴. Ο ίδιος ανατρέχει στην φιλοσοφική ανθρωπολογία του Plessner και κυρίως στην φαινομενολογική διάκριση μεταξύ του σώματος-πράγματος (Körperding) και του σώματος (Leib) ως ενσώματης πληρότητας ζωής, που δημιουργεί αναφορά και συνδέεται προς το περιβάλλον της, χωρίς αυτή η διάκριση να σημαίνει διάσπαση. Ο Habermas

22. Schulz, ό. π. σσ. 463 κ.ε.

23. Schulz, ό. π. σσ. 463.

24. Jürgen Habermas, *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?* Erweiterte Ausgabe, Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 2002¹. Η ελληνική μετάφραση περιλαμβάνεται στον τόμο: Jürgen Habermas, *Το μέλλον της ανθρώπινης φύσης: Προς μια φιλελεύθερη ευγονική; Και Πίστη και γνώση*. Μετάφραση: Μαρία Τοπάλη, Επιμέλεια: Γιώργος Ξηροπαΐδης. Πρόλογος στην ελληνική έκδοση: Κωνσταντίνος Καβουλάκος, Αθήνα, Εκδόσεις Scripta, 2004.

διακρίνει αυτό που δεν υπόκειται στην διακριτική ευχέρεια της εξαντικειμενίσης από εκείνο που μπορεί να αποτελεί «αντικείμενο», να υπόκειται στην τεχνολογική δύναμη και κατασκευή²⁵. Έτσι ο Habermas προχωρεί σε μια ελάχιστη θεωρία της υποκειμενικότητας του ενσώματου προσώπου και διακρίνει, αλλά δεν διασπά την φιλοσοφική ανθρωπολογία από την ηθική. Όπως τονίζει ο ίδιος, υπάρχει για μας τους ανθρώπους το αναπόφευκτο ηθικό ερώτημα «πώς θέλουμε να κατανοήσουμε τον εαυτό μας;»²⁶.

Ωστόσο πρέπει να υπογραμμισθεί ότι υπάρχει και μια σημαντική διαφορά μεταξύ των απόψεων του Habermas και του Schulz ως προς την αναφορά τους στον Plessner. Ο Schulz θεωρεί ως το κύριο πρόβλημα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του Plessner την θεωρητική εξήγηση του εγώ και δεν αναφέρει την διάκριση μεταξύ σώματος-πράγματος και ενσώματης πληρότητας ζωής, δηλαδή την διάκριση, στην οποία ο Habermas αποδίδει ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη της δικής του επιχειρηματολογίας²⁷. Πρέπει όμως να παρατηρήσουμε ότι η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν μπορεί να συρρικνωθεί στην ηθική, καθόσον ο τρόπος με τον οποίο κατανοεί και ερμηνεύει ο άνθρωπος τον εαυτό του ως ενσώματο πρόσωπο και την παρουσία του μέσα στον κόσμο και μαζί με τον κόσμο, είναι ευρύτερος από την ηθική και προηγείται της ηθικής.

Παρόμοια ερωτήματα ανακύπτουν για την θέση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ενώπιον των νευροεπιστημών. Αυτές οι επιστήμες αποτελούν περαιτέρω εξειδικεύσεις της νευροβιολογικής έρευνας και συγχρόνως διαμελίζουν ακόμη περισσότερο το ερώτημα για τον ανθρώπινο οργανισμό, χωρίς τελικώς να μπορούν να τον αποκαταστήσουν ως ολική έμβια μορφή, επειδή ακριβώς αυτός ο στόχος δεν περιλαμβάνεται στο πρόγραμμά τους. Οι ερμηνείες των δεδομένων προς την κατεύθυνση της ολικής θεώρησης του ανθρώπου από νευρολόγους, νευροεπιστήμονες και φιλοσόφους έχουν δημιουργήσει ένα έντονο

---

25. Habermas, *Die Zukunft der menschlichen Natur*, ό. π. σ. 89. Αυτή η διάκριση μπορεί να αξιοποιηθεί και από την φιλοσοφία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Βλ. Γεωργία Αποστολοπούλου, «Βασικές θέσεις για μια ερμηνευτική ανθρωπολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *Δωδώνη*, 52(2003)/3 σσ. 191-200, γερμανική περίληψη σ. 201. Για τα συστηματικά προβλήματα που εγείρονται από την συγκεκριμένη (επι)στροφή του Habermas προς την ανθρωπολογία βλ. Κωνσταντίνος Καβουλάκος, «Η πρόκληση της βιοηθικής και τα όρια του ηθικού φορμαλισμού. Η υπεράσπιση της ανθρώπινης φύσης από τον Γιούργκεν Χάμπερμας», *Δευκαλίων*, 22/1 Ιούνιος 2004, σσ. 43-64.

26. Habermas, *Die Zukunft der menschlichen Natur*, ό. π. σ. 32.

27. Schulz, ό. π. σ. 435.

συγκρουσιακό πεδίο αντιπαραθέσεων, το οποίο έχει λάβει ευρεία δημοσιότητα.

Στα τελευταία είκοσι χρόνια έχει λάβει ιδιαίτερη ανάπτυξη η νευροφιλοσοφία που ήδη έχει αναπτύξει επιμέρους κλάδους όπως είναι η νευροηθική ή η νευροαισθητική²⁸. Η νευροφιλοσοφία υποστηρίζει την ανάπτυξη μιας ενιαίας θεωρίας του εγκεφάλου και του νου, η οποία να καταδεικνύει ότι τα νοητικά συμβάντα αποτελούν γεγονότα του εγκεφάλου. Απέναντι στις επιστημονικές και φιλοσοφικές αντιπαραθέσεις για την σχέση του εγκεφάλου με τα νοητικά φαινόμενα ίσως ο Plessner θα υποστήριζε ότι ο εγκεφαλος αντιπροσωπεύει τον οργανισμό αλλά είναι και τμήμα του όλου οργανισμού. Ο ίδιος θα προσέθετε ότι η επιστήμη θα συνεχίσει την έρευνα για τον ανθρώπινο οργανισμό, αλλά θα έχουμε να δώσουμε απάντηση και στο ερώτημα για τον άνθρωπο ως πρόσωπο²⁹.

Όπως επανειλημμένως έχει υπογραμμίσει ο Hans-Peter Krüger, η φιλοσοφική ανθρωπολογία του Plessner μπορεί να προσφέρει στοιχεία για την διαμόρφωση μιας θεωρητικής παρέμβασης στην διαμάχη για την εμβέλεια των νευροεπιστημών ή μάλλον να προωθήσει τον διάλογο μεταξύ της φιλοσοφίας και των νευροεπιστημών. Πράγματι η φιλοσοφική ανθρωπολογία του Plessner έχει διατυπώσει μια ανθρωπολογική θεώρηση για την υπέρβαση της καρτεσιανής διαρχίας σώματος και συνείδησης, χωρίς να καταλήγει στον μονισμό, όταν δίνει έμφαση στην ενσώματη βάση της συνείδησης³⁰. Αυτή ακριβώς η θεώρηση παρουσιάζει ορισμένες διαρθρωτικές αναλογίες προς το νευροβιολογικό και νευροφιλοσοφικό ερώτημα του καιρού μας για την σχέση εγκεφάλου και συνείδησης, εγκεφάλου και νου, οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν για τον διάλογο της φιλοσοφίας με τις επιστήμες του καιρού μας.

28. Ο όρος έχει εισαχθεί από την Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy. Toward a Unified Science of Mind/Brain*. Cambridge, Massachusetts, London, England, MIT Press, 1986. Βλ. και Patricia Smith Churchland, *Brain – Wise. Studies in Neurophilosophy*. Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 2002. Για μια σύντομη παρουσίαση της νευροφιλοσοφίας βλ. Hernik Walter, *Neurophilosophie der Willensfreiheit. Von libertarischen Illusionen zum Konzept natürlicher Autonomie*. Paderborn, mentis, 1999² κυρίως το δεύτερο κεφάλαιο, σσ. 106 κ.ε.

29. Σύγκρ. π. γ. Helmuth Plessner, *Gesammelte Schriften IX. Schriften zur Philosophie*. Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 1985, σ. 8, σ. 60, σ. 65, σ. 67.

30. Ο Hans-Peter Krüger έχει δημιουργήσει ειδικό ερευνητικό πρόγραμμα για την σχέση της νευροβιολογικής έρευνας του εγκεφάλου προς την θεωρία του ανθρώπινου υποκειμένου. Βλ. τον συλλογικό τόμο *Hirn als Subjekt? Philosophische Grundfragen der Neurobiologie*. Herausgegeben von Hans-Peter Krüger (= *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Sonderband 15), Berlin, Akademie Verlag, 2007. Σε αυτόν τον τόμο είναι συγγές οι αναφορές στον Plessner. Κυρίως όμως βλ. Hans-Peter Krüger, “Das Hirn im Kontext exzentrischer Positionierungen. Zur philosophischen Herausforderung der neurobiologischen Hirnforschung”, ό. π. σσ. 61-97.

Πρόκειται για τον διάλογο για τα όρια μεταξύ αυτού που γνωρίζει ή μπορεί να γνωρίσει η επιστήμη και εκείνου για το οποίο ρωτάει η φιλοσοφία έχοντας συνείδηση της ελευθερίας και της υπευθυνότητας του ανθρώπου.

4. Κοσμάς Ψυχοπαίδης: Θεωρία των αξιών και φιλοσοφική ανθρωπολογία

Χωρίς αμφιβολία, το πρόβλημα κατά την συνάντηση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας με τις επιστήμες συνδέεται με την ιδιαιτερότητα της έννοιας «άνθρωπος», καθώς αυτή η έννοια όχι μόνον έχει περιγραφικό και συνάμα κανονιστικό χαρακτήρα, αλλά επιπλέον περιέχει την συνύφανση αυτών των στοιχείων, που έχει προκύψει από την εξέλιξη του πολιτισμού και που δεν μπορεί να τεθεί αστόχαστα στο περιθώριο. Με αυτόν τον τρόπο όμως τίθεται το πρόβλημα των αξιών και ευρύτερα των κανονιστικών στοιχείων που εντάσσονται σε ευρύτερο φιλοσοφικό και επιστημονικό προβληματισμό. Και εδώ μπορεί να τεθεί το ερώτημα για την σημασία που έχει η φιλοσοφική ανθρωπολογία είτε ως συγκεκριμένη θεωρία είτε ως απόθεμα θεωρητικών εκδοχών που απαντούν στο ερώτημα για τον άνθρωπο και για την κοινωνική ζωή.

Η έρευνα του Κοσμά Ψυχοπαίδη για αυτά τα ζητήματα εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο θεωρητικών αναζητήσεων, το οποίο προσδιορίζεται από την φιλοσοφία, από την κοινωνιολογία, από την πολιτική επιστήμη και από την φιλοσοφία και θεωρία του πολιτισμού. Βεβαίως η κριτική ανασυγκρότηση αυτού του ζητήματος υπερβαίνει τα όρια της ανακοίνωσης. Πάντως ορισμένες ενδεικτικές αναφορές μπορούν να αναδείξουν την θεωρητική κατεύθυνση του Κοσμά Ψυχοπαίδη.

Η διαλεκτική θεωρία του Κοσμά Ψυχοπαίδη φέρει γνωρίσματα του υπερβατολογισμού κυρίως όταν εξετάζει τους «όρους της δυνατότητας». Άλλοτε οι όροι έχουν επιστημολογική σημασία, όταν πρόκειται π. χ. για «τους όρους ενός νέου προγράμματος θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών για την εποχή μας»³¹. Άλλοτε πάλι οι όροι αναφέρονται στο αντικείμενο της θεωρίας, το οποίο είναι η κοινωνική πραγματικότητα, όταν π. χ. αναφέρονται «οι όροι ζωής μιας κοινωνίας»³². Στο ευρύτερο πλαίσιο αυτής της διαλεκτικής θεωρίας έχει την θέση του και το επιχείρημα για τα ουσιώδη γνωρίσματα του ανθρώπου.

Αν λάβουμε υπόψη ότι ο Ψυχοπαίδης διακρίνει «τύπους» επιχειρημάτων,

31. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Όροι, Αξίες, Πράξεις*. Αθήνα. Πόλις, 2005, σ. 15.

32. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική*. Αθήνα, Πόλις, 1999, σσ. 435-436.

μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το επιχείρημα για αυτά τα γνωρίσματα ως ανθρωπολογικό επιχείρημα και να το διαφοροποιήσουμε από την φιλοσοφική ανθρωπολογία ως ειδική φιλοσοφική θεωρία³³. Ο Ψυχοπαίδης στο έργο του *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική*, παρακολουθεί την σύνδεση των θεωρητικών εκδοχών για τις κοινωνικές και πολιτικές αξίες με τις αντιλήψεις για την «φύση του ανθρώπου» και επισημαίνει εκείνες τις αναφορές, στις οποίες η «φύση του ανθρώπου» προτεινόταν ως η βάση για την θεμελίωση είτε των αξιών είτε των επιστημών του ανθρώπου. Όπως υπογραμμίζει ο Ψυχοπαίδης, κυρίως ο Rousseau είχε υποστηρίξει ότι είναι αναγκαία μια «επιστήμη του ανθρώπου», η οποία θα επιτρέψει την διάγνωση και την αξιολόγηση των αρνητικών στοιχείων που χαρακτήριζαν την ανθρωπότητα στην εποχή του. Ωστόσο ο Ψυχοπαίδης δεν παραλείπει να αναφέρει ότι ο Rousseau αντιμετώπιζε με σκεπτικισμό την δυνατότητα αυτής της επιστήμης, επειδή κατά την γνώμη του Rousseau η κοινωνία είχε τόσο πολύ αλλάξει την αρχική φύση του ανθρώπου, ώστε η θεωρητική αποκατάστασή της να αποβαίνει ιδιαίτερα δύσκολη³⁴.

Το σημαντικό όμως για τον Ψυχοπαίδη δεν είναι η ουσιολογική κατεύθυνση της άποψης του Rousseau, αλλά η μεθοδολογική συνιστώσα αυτής της άποψης, αφού το είναι του ανθρώπου παρουσιάζεται ως το δείγμα στο οποίο ανασυγκροτούνται οι αξίες. Οποσδήποτε ο στόχος του Ψυχοπαίδη σε αυτό το έργο είναι η κριτική θεώρηση των αξιών και ο συναφής προσδιορισμός των κοινωνικών επιστημών ως τελεολογικών θεωριών της κοινωνικής πράξης και των αξιών της³⁵. Αλλά ο ίδιος ενδιαφέρεται για την εξέταση της ιδιαιτερότητας που έχει για την θεωρία των αξιών η αντίληψη για την «φύση του ανθρώπου». Στο έργο του *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική* ο Ψυχοπαίδης έχει ασχοληθεί με την φιλοσοφία του Scheler για τις αξίες. Αν και ο Ψυχοπαίδης ασκεί αποδομητική κριτική στον Scheler, ο ίδιος αναγνωρίζει ότι ο Scheler έθεσε το καίριο ερώτημα των αξιών και της ιεράρχησής τους, αλλά δεν έδωσε ορθολογική λύση, γιατί δεν το συνέδεσε με τις κοινωνικές σχέσεις³⁶.

Βέβαια αυτή η αποτίμηση της υλικής αξιολογίας του Scheler δεν έχει ανθρωπολογική κατεύθυνση. Ας επισημανθεί όμως ότι ο ίδιος ο Scheler έχει περιλάβει το αντίστοιχο έργο του *Ο φορμαλισμός στην ηθική και η υλική ηθική των*

33. Ψυχοπαίδης, *Οροι, Αξίες, Πράξεις*, ό. π. σ. 188.

34. Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική* ό. π. σσ. 240 κ. ε., σσ. 246 κ.ε.

35. Ψυχοπαίδης, ό. π., σ. 656.

36. Ψυχοπαίδης, ό. π., σ. 588, σ. 650, σ. 656.

αξιών³⁷ σε εκείνα τα έργα του που εξετάζουν το ερώτημα για τον άνθρωπο, όπως και το σύντομο έργο του *Η θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο*³⁸, το οποίο ακριβώς ανήκει στα κλασικά κείμενα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας.

Ο Ψυχοπαίδης ενδιαφερόταν περισσότερο για την φιλοσοφική ανθρωπολογία του Plessner και για τις συνέπειές της για την πολιτική θεωρία και για την θεωρία των κοινωνικών επιστημών και σκόπευε να περιλάβει στο φροντιστήριό του ορισμένα από τα θέματά της, όπως είχε αναφέρει σε μια συζήτησή μας. Κυρίως τον ενδιέφεραν οι απόψεις που είχε διατυπώσει ο Plessner στο έργο *Τα όρια της κοινότητας*³⁹. Πάντως, αν και ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης θεωρούσε σημαντική την συνάντηση και την αντιπαράθεση των θεωριών, οι θέσεις του ήσαν σαφείς. Ο ίδιος δεν ήταν διατεθειμένος να υιοθετήσει απόψεις της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, επειδή αυτές ακριβώς ξεκινούν από την φύση και τον άνθρωπο ως φύση, οπότε είναι εκτεθειμένες σε δύο κριτικά επιχειρήματα. Πρώτον αυτές οι απόψεις κινούνται «πριν από την κοινωνία» και «πριν από την ανθρώπινη ιστορικότητα». Δεύτερον αυτές αποδεσμεύουν την φύση από την ουσία και τείνουν προς μια νατουραλιστική εκδοχή. Βεβαίως από την σκοπιά της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας μπορούν να διατυπωθούν αντεπιχειρήματα επιστημολογικής υφής, όπως π.χ. με αναφορά στο ζήτημα του κατηγοριακού προσδιορισμού ή στην κατεύθυνση της φαινομενολογικής περιγραφής.

Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης θέτει στο κέντρο του ενδιαφέροντός του τις αξίες (έστω και αν το ερώτημα για τον προσδιορισμό και για την διάκριση των αξιών παραμένει ένα αίτημα) και αυτές προσπαθεί να κατοχυρώσει δια μιας λανθάνουσας πραγματιστικής φιλοσοφίας της επιστήμης, η οποία θα του επιτρέψει να τις προβάλει ως το διαλεκτικό ενδιάμεσο στοιχείο μεταξύ ανθρώπου και κοινωνίας και συνάμα να διατυπώσει μια εκδοχή για τον διαλεκτικό προσδιορισμό της πράξης. Και αυτός ο προσδιορισμός πρέπει να απαντάει στο ερώτημα για την ορθολογικότητα, η οποία πρέπει να είναι προσανατολισμένη στην κοινωνική κριτική, χωρίς όμως να παρεκτρέπεται σε μια εξωπραγματική μελλοντολογία που να αναιρεί την πράξη. Σε αυτό το εγχείρημα το αίτημα για μια κοντολογία

---

37. Max Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Grundlegung eines ethischen Personalismus*. 5., durchgesehene Auflage, στα: Max Scheler, *Gesammelte Werke* Bd. 2. Bern /München, Francke Verlag, 1966.

38. Scheler, *Gesammelte Werke* Bd. 9, ό. π. σ. 7.

39. Βλ. Helmuth Plessner, *Die Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus* (1924), στις: Plessner, *Gesammelte Schriften* ό. π. Band V σσ. 7-133.

των αξιών» ίσως να αποτελεί για τον Ψυχοπαίδη κάποιο ανάχωμα έναντι του σχετικισμού και να λειτουργεί ως το διακριτικό στοιχείο της πράξης από την ανυποκειμενική διαδικασία⁴⁰.

Στην πραγματικότητα ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης διατηρεί την κριτική απόσταση από την φιλοσοφική ανθρωπολογία. Αν όμως ο υπερβατολογισμός της θεωρίας του, τον οποίο ανέφερα προηγουμένως, είναι καντιανός ή αν αποτελεί μια εκδοχή για την αποφόρτιση της καντιανής γνωσιοκρατίας προς την κατεύθυνση της νεοκαντιανής θεωρίας των αξιών, αποτελεί ένα ανοιχτό ζήτημα. Αλλά και αν έτσι έχουν τα πράγματα, πρέπει να συνεκτιμήσουμε ότι ο νεοκαντιανισμός είναι ένα από τα πιο σημαντικά ρεύματα του εικοστού αιώνα, το οποίο συνέδεσε την φιλοσοφία της επιστήμης και την γνωσιολογία με την θεωρία των αξιών. Η αλήθεια είναι ότι η φιλοσοφία του καιρού μας (περιλαμβανομένου και του εικοστού αιώνα) είναι περισσότερο νεοκαντιανή από ό,τι η ίδια είναι διατεθειμένη να αποδεχθεί. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα κύρια έργα του Habermas, αν και ο ίδιος ελάχιστα αναφέρει την νεοκαντιανή φιλοσοφία της επιστήμης⁴¹.

Από αυτήν την σκοπιά ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης παίρνει απόσταση από την φιλοσοφική ανθρωπολογία και συνάμα από την ονομαζόμενη «δεύτερη ανθρωπολογία» του Arnold Gehlen για τους δεσμούς, επειδή ακριβώς υποψιάζεται ότι η φιλοσοφική ανθρωπολογία μπορεί να ξεκινάει την θεωρία από μια αφετηρία «εκτός» της κοινωνίας⁴². Επειδή ακριβώς ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης θέλει να διατηρήσει την αναφορά της δικής του θεωρίας στην κοινωνία, δυσπιστεί σε κάθε θεωρία που ξεκινάει «εκτός» της κοινωνίας. Ο ίδιος διαγράφει με σαφήνεια την απόσταση της δικής του θεωρίας από τις θεωρίες αυτού του τύπου και συνεπώς και από την φιλοσοφική ανθρωπολογία. Πρόκειται δηλαδή για λόγους τόσο της

40. Ψυχοπαίδης, *Όροι, Αξίες, Πράξεις* ό. π., σσ. 508 κ.ε.

41. Βλ. π.χ. Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1993. Ελληνική Μετάφραση: Jürgen Habermas, *Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου*. Μετάφραση: Θεόδωρος Γεωργίου – Θεόδωρος Λουπασάκης. Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1996.

42. Βλ. το έργο του Arnold Gehlen, *Urmensch und Spätkultur. Philosophische Ergebnisse und Aussagen* (1956), 4. Verb. Aufl., Frankfurt a. M., Athenaiion Verlag, 1977, το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο έντονης διαμάχης για φιλοσόφους, κοινωνιολόγους και εκπροσώπους της πολιτικής επιστήμης.

θεωρίας του επιστημονικού αντικειμένου όσο και του ειδικά «θεωρητικού» και όχι διηγηματικού χαρακτήρα της δικής του θεωρίας.

Η προσφυγή του Κοσμά Ψυχopaίδη στην διατύπωση μιας θεωρίας των αξιών στοχεύει στην παράκαμψη του υποκειμενισμού ή ακόμη και του νομιναλισμού κατά την συγκρότηση του επιστημονικού αντικειμένου, ενώ συγχρόνως επιδιώκει να παραμείνει εντός των ορίων του κοινωνικού. Ωστόσο η περαιτέρω διερεύνηση για τα χαρακτηριστικά της θεωρίας του Κοσμά Ψυχopaίδη για τις αξίες μπορεί να συνεχιστεί στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της επιστημονικής θεωρίας, όχι όμως στην συνάντησή με την φιλοσοφικής ανθρωπολογία.

5. Τελικές παρατηρήσεις

Όπως έγινε φανερό, η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν είναι μόνον μια γενική θεώρηση του ερωτήματος για τον άνθρωπο, η οποία ενυπάρχει σε κάθε φιλοσοφική θεωρία. Επίσης δεν είναι μόνον μια φιλοσοφική επιστήμη, η οποία θα μπορούσε να είναι η θεμελιώδης επιστήμη της φιλοσοφίας ή να παράσχει τις ερμηνευτικές προϋποθέσεις για την θεμελίωση των επιστημών του ανθρώπου. Κυρίως η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι ένας τύπος φιλοσοφικής θεωρίας, ο οποίος επιχωριάζει στον θεωρητικό τόπο μεταξύ επιστήμης και μεταφυσικής και διατηρεί την κριτική απόσταση και από τις δύο. Ωστόσο η φιλοσοφική ανθρωπολογία εξετάζει κατά προτεραιότητα την συνάντηση της φιλοσοφίας προς την επιστήμη και τείνει να παράσχει δικαιολόγηση για την φιλοσοφική ηθική.

Αν εδώ εξετάσθηκαν η επικαιρότητα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας και η συνάντησή της προς άλλους τύπους θεωρίας, αυτό δεν σημαίνει ότι η φιλοσοφική ανθρωπολογία προβάλλει την αποκλειστική προτεραιότητα για την ανάλυση των συγχρόνων προβλημάτων του πολιτισμού μας. Ίσως η μόνη παρατήρηση ως προς αυτό το θέμα είναι ότι η ανάπτυξη θεωριών μακράς ή ευρείας εμβέλειας πρέπει να συνεκτιμήσει τα «μικροθεωρητικά» ερωτήματα που αναφέρονται στον άνθρωπο. Οποσδήποτε τα προβλήματα που τίθενται στο μακροεπίπεδο των κοινωνικών υπερδομών δεν μπορούν να αναχθούν σε προβλήματα του μικροεπίπεδου, όπως είναι το θεωρητικό επίπεδο, στο οποίο υποτίθεται ότι κινείται η φιλοσοφική ανθρωπολογία. Πρέπει όμως να γίνεται αναφορά και σε αυτό το μικροεπίπεδο των ερωτημάτων, γιατί από αυτά ξεκινούν και τα ερωτήματα του μακροεπίπεδου, και γι' αυτό είναι πάντοτε απαραίτητος ο κριτικός αναστοχασμός που να συνδέεται με την αναζήτηση μιας κοινής προοπτικής.

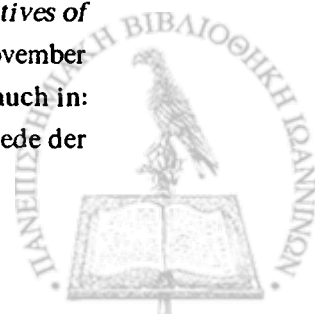
DIE PHILOSOPHISCHE ANTHROPOLOGIE UND DIE
WISSENSCHAFTEN. MIT BERÜCKSICHTIGUNG DER
WERTETHEORIE VON KOSMAS PSYCHOPEDIS*

ZUSAMMENFASSUNG

Die Philosophische Anthropologie als besonderer Theorie-Typus, wie sie zunächst Scheler, Plessner und Gehlen entwickelt haben, hat ihren Standort zwischen Metaphysik und Wissenschaft durch den kritischen Abstand von diesen zwei Kulturmächten bestimmt. Sie setzt Kants Kritik der Substanzmetaphysik voraus, und zugleich bewahrt sie Kants Frage nach der Welt. Dabei vollzieht sie jedoch die Wendung vom transzendentalen Subjekt und dessen epistemischer Leistung zu dem Menschen als lebendige und leibhafte Person, die der Welt einen Sinn verleiht und die Kultur schafft. Der Abstand gegenüber der Metaphysik gilt eher für Plessner und Gehlen als für Scheler. Der Abstand gegenüber der Wissenschaft bedeutet für alle drei Philosophen die Zurückweisung der Auffassung, die Frage nach dem Menschen sei und bleibe ausschließlich die Frage der Lebenswissenschaften. Die drei Philosophen bestreiten keineswegs den Wert der wissenschaftlichen Erkenntnis auch für die philosophische Erforschung dieser Frage. Sie verteidigen aber den philosophischen Charakter der Frage nach dem Menschen und zugleich entwickeln sie die eigenen Kategorienlehren.

---

* Referat gehalten in kürzerer Fassung und mit dem Titel "Die Aktualität der Philosophischen Anthropologie" im Kongress "Die Philosophie heute. Zum Andenken an Kosmas Psychopedis". Der Kongress wurde vom Fachbereich für Philosophische und Soziale Studien der Universität Kreta vom 18. bis 20.11.2005 in Rethymno organisiert. Der erweiterte Text des Referats wird hier zum ersten Mal veröffentlicht und hat in vielen Punkten als Forschungsprogramm für meine weitere Forschung über die Philosophische Anthropologie gedient. Aus meinen späteren Veröffentlichungen können z.B. folgende erwähnt werden: "Der anthropologische Kontext der Wissenschaft. Die Theorie von Helmuth Plessner", in: D. Sfendoni-Mentzou (Hrsg.) *Philosophie der Wissenschaften*. Thessalonike, Zetes, 2008, S. 213-226, (auf Griechisch) S. 226 Zusammenfassung auf Englisch. Weiter: «Philosophy and Science at the 'End' of Cartesianism», in: Papers Read at the *Second International Conference of the International Academy for Philosophy* [Athens, November 24-26, 2006], in: *Perspectives of Philosophy in the 21st Century*, in: International Academy for Philosophy (ed.), *News and Views*, Yerevan (Armenia) - Athens (Greece) - Berkeley (USA), N 17, November 2007 S. 8-29. Dasselbe auch in: International Academy for Philosophy (ed.), *Perspectives of Philosophy in the 21st Century. Proceedings of the Second Annual Conference*. Athens, November 24-26, 2006. [Edited by Evangelhos Moutsopoulos]. [Athens] 2007 S. 74-91. Dasselbe auch in: *Diotima* 38(2010) S. 74-91. Dieser Aufsatz untersucht Ähnlichkeiten und Unterschiede der

Sie sehen als die Aufgabe der Philosophischen Anthropologie die Formulierung eines Menschenbegriffs jenseits der metaphysischen und metatheoretischen Gegensätze von Leib und Bewusstsein, von Natur und Geist, von Natur und Kultur, von Natur- und Geisteswissenschaften. Dadurch leistet die Philosophische Anthropologie einen wichtigen Beitrag in zweierlei Hinsicht. Einerseits zur Klärung des Verhältnisses von Wissenschaft und Ethik, andererseits zum Verständnis des theoretischen Anspruchs der Sozial- und Humanwissenschaften, aber auch der Lebenswissenschaften, die gerade durch die Trennung von Natur- und Geisteswissenschaften können nicht bestimmt werden.

Als Beispiele werden die divergierenden Auffassungen von Walter Schulz und Jürgen Habermas über das Verhältnis von Wissenschaft und Ethik, der Streit über das Verhältnis von Soziologie und Philosophischer Anthropologie im Hinblick auf die Positionen von Friedrich H. Tennbruck und Ralf Dahrendorf, der theoretische Anspruch der Neurophilosophie von Patricia S. Churchland, die perspektivische Betrachtung von Hans-Peter Krüger über Hirn und Subjekt aufgeführt. Am Ende wird die Wertetheorie von Kosmas Psychopedis skizziert und ihr Verhältnis zur Philosophischen Anthropologie untersucht. Diese Theorie entwickelt sich im Spannungsfeld von Philosophie, Soziologie und Politikwissenschaft. Obwohl sie für den Dialog mit der Philosophischen Anthropologie – vor allem mit derjenigen Helmuth Plessners – offen ist, bewahrt sie die prinzipielle Distanz gegenüber der Philosophischen Anthropologie, da diese den Ausgangspunkt der Theorie außerhalb der Gesellschaft lokalisiert. Kosmas Psychopedis erarbeitet eine Theorie der Werte als einen Theorie-Typus, der den Bezug auf die Gesellschaft in den Vordergrund stellt. Da Psychopedis die Wertetheorie von Max Scheler ablehnt, weil sie außerhalb der Gesellschaft bleibe, ist die Frage offen, ob die Wertetheorie von Psychopedis neukantianische Elemente aufweist. Allerdings zeigt die ganze Diskussion, dass die wissenschaftliche Erforschung der Makrobereiche des menschlichen Lebens die Frage nach dem Menschenbegriff für die jeweilige Theorie zu klären hat. Die jeweilige Theorie jedoch ist nicht imstande, der Frage nach dem menschlichen Leben die abschließende Antwort zu geben.

Philosophischen Anthropologie Helmuth Plessners und der Neurophilosophie von Patricia S. Churchland. Die Theorien von Walter Schulz und Jürgen Habermas über das Verhältnis von Philosophischer Anthropologie und Ethik werden untersucht im Referat: “The Priority of Philosophical Anthropology towards Ethics” in: *Proceedings of the XXII World Congress of Philosophy*, Volume 20, 2008, pp. 9-15, Philosophy Documentation Center secure.pdcnet.org/wcp22/content/wcp22_2008_0020_0069_0015 (Internet edition)- (Georgia Apostolopoulou, 2013).

